

mânâsına gelen *facere* ile “yapmak” ve tefrik etmek mânâsındaki *facesso* ve “biçim” mânâsına gelen *facies* ve “fırka” demek olan *factis* kelimeleri arasında münasebet aramak gayr-ı mantıkî görülmemektedir.

Bu gibi ilmî taharriyât için çok uğraşmak lâzımdır. Hâlbuki bugün Türkiye’de devam üzre çalışmasını Türk dilinin en derin köşelerine kadar girerek Macar ve Fin kavimlerinin kendi lehçeleri için yaptıkları tarzda bu dilin bütün kuvvetlerini, köklerinin kabiliyetlerini tetebbû etmek isteyen, bu köklerle Lâtin, Yunan, Alman ve Arap dilleri inşikak usûllerine bakarak bize binlerce yeni saf Türkçe kelimeler yaratmasını düşünen zâtı maatteessüf tanımıyorum. Bu istek düşünce ile bir değil, müteaddit zâtların yakınlarda çıkacağı ümidiyle ve bunların çıkmasına zât-ı âlî-i üstâdânenizin yol gösterip teşvîkate bulunmanız temennîsiyle uzun mesrûdâtıma nihayet veriyorum efendim.

Helsingoris-25 Kânûn-ı sâni 1926
Şehbender İbrahim Grandi

Mektup burada bitiyor. İbrahim Grandi’nin Helsinki’ye gitmesine yakın bir tarihlerde, Ahmed Hikmet de Ankara’da Hariciye Vekâleti’nin müsteşar vekili olarak tayin edildiğine göre, böyle bir araştırma isteği şifahî emir olarak telâkkî edilmiş olabilir. Müftüoğlu’nun ertesı yılın baharında vefat edeceğine göre Grandi’nin mektubunu da karaciğer kanserinden muztarip bulunduğu günlerde aldığını tahmin etmek mümkün... Ahmed Hikmet’in mektuptaki bilgileri kullandığı bir çalışması olmadığına göre, belki de hastalığı sebebiyle ilgilenemediği sonucunu çıkarabiliriz. Yine de uzak topraklardaki soydaşıyla ilgilenmek isteyen bu aziz kalemin gayretini takdir etmek ve Grantay’ın bugün bile çok tesadüf edemediğimiz bir vukufu konuya eğilişine imrenmek için bu mektup bir vesîle olsun.

Bolu Ağzında Belirleyici Kip ve Şahıs Ekleri Özellikleri

Erol ÖZTÜRK*

Giriş

Bolu ağzıyla ilgili bilinen ilk derlemeler Evliya Çelebi’ye aittir. Seyahatnâme’de “Lisân-ı Istilahât-ı Etrâk-ı Tosya ve Bolu ve Dörddîvan” adı altında; *savu* “ağlamak”, *sinyeri* “mezarlık”, *kekremesi* “şarap”, *kaplıcaborka* “yumurta”, *yalavaçhaki* “peygamber hakkı”, *mavmav* “kedi”, *uçbastı* “sacayak”, *yığmatepe* “pilav” gibi 86 kelime listelendikten sonra “Bu lûgat-ı mühmelelerden mâ’adâ nice bin kelimât-ı türrehâtı vardır kim ne kadar nedîm âdem olsa bir kimesne onların bu kelâmın anlamak ihtimâli yokdur. Ol diyârın kavmine mahsûs bir turfe lehçe-i mahsûsadır kim ancak bu kadar tahrîr olundu.” (Kuşun-Kahraman 2005: II-91) ifadesine yer verilmiştir. Evliya Çelebi’nin 17. yüzyılda yaptığı bu liste Bolu ağzında o dönemde kullanılan kelimelerin durumu hakkında bir fikir vermektedir.

1950’de Ahmet Caferoğlu *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler* adlı çalışmasında Akçakoca bölgesini ve Düzce’deki etnik iskânlar dolayısıyla başka ağızlarla birleşebilecek kısımları hariç tutarak Zonguldak ve Kastamonu ağızlarıyla birleştirilmesini uygun gördüğü (Caferoğlu 1951: XVIII) Bolu ağzından on yedi metne yer vermiştir. Bu derlemeler Akçakoca, Bolu merkez, Düzce, Gerede, Seben ve Göynük’e aittir.

Tooru Hayasi’nin *A Turkish Dialect in North Western Anatolia, Bolu Dialect Material* adlı eserinde (10 metin Bolu merkez ve merkeze bağlı köyler, 3 metin Seben, 1 metin Göynük ve 1 metin Kıbrısçık) 17 metin bulunuyor. Bolu ağzı özelliklerini yansıtmak bakımından oldukça kıymetli olan metinlerin İngilizce çevirileri verilmiş ve eserin sonuna araştırmacıların işine yarayacak bir dizin konulmuştur. 1988’de Tokyo’da basılmış olan çalışmada İngilizce bir giriş bölümü de vardır.

Sema Güresin (*Bolu Ağzı, DTCF 1960*), Metin Titizoğlu (*Bolu Merkezköy Ağzı, DTCF 1980*), Durmuş Topçu (*Yeniçağa İlçesi Ağzı, Gazi Ü. 1990*) ve Mef-tun Narin’in yaptığı (*Bolu İli Gerede İlçesi Yeniçağa Bucığına Bağlı Eskiçağa ve Şahnalar Köyü Ağzı İncelemesi, İ.Ü., 1981*) Bolu merkez ve ilçelerini kapsayan mezuniyet tezleri mevcuttur (Gülensoy-Alkaya 2003: 213). Selma Demirel

* Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. erolozturk@gmail.com

tarafından yapılan yüksek lisans tezi (*Mudurnu Ağzı, AİBÜ 2009*) Mudurnu'nun merkez ve 16 köyünden 30 metne yer vermiştir. Çalışma giriş, inceleme ve metinlerden ibarettir. İnceleme bölümü ses bilgisini içerir.

Yukarıdaki çalışmalarda da olduğu gibi ağız çalışmalarının genellikle bölgeden derlenmiş sınırlı sayıda metne dayanıyor olması bir kısım özelliklerin incelenen dışında kalmasına yol açabilmektedir. Örnek olarak Bolu ağzında Demirel'in derlemelerinde bulunan “-ibat” yapısı Hayasi'de yer almamakta, Caferoğlu'nun Göynük'te yaptığı derlemelerde tespit edilen şimdiki zaman eki “-yoru” Demirel'de çok az geçmektedir. Ancak üç metin ve sözlü kaynaklar bir araya getirilince bölgenin ağız özelliklerini yansıtan veriler geniş ölçüde tamamlanabilmektedir. Bu durum ağızların söz varlığının gelişen teknoloji imkânları kullanılarak geniş bir şekilde derlenip arşivlenmesinin önemini ortaya çıkarmaktadır.

Anadolu ağızları içerisinde Batı Grubunda yer alan Bolu ağzının, Göynük, Mudurnu, Seben ve Kıbrısçık bölgeleri IV. Alt Grupta; Gerede, Yeniçağa, Mengen, Bolu merkezle birlikte III. Alt Grupta incelenmektedir (Karahan 1996: 116). Salur, Kınık, Dodurga, Alpagut gibi yer adlarının bulunmasından genellikle Oğuz gruplarının yerleşim alanı olduğu anlaşılan bölge, Batı grubu ağız özelliği göstermekle birlikte Kuzeyde Kıpçak lehçeleri grubundan gelen özelliklere sahip Bartın ve yöresi ağızlarına (Korkmaz: 1995a: 162) batıda Rumeli ağızlarına, doğu ve güneyde de Orta Anadolu ağızlarına komşu olması sebebiyle önemli bir konumdadır.

Güneybatıda Seben, Kıbrısçık, Mudurnu, Göynük ve kuzeydoğuda Mengen, Gerede, Yeniçağa olmak üzere iki ağız bölgesine ayrılma eğiliminde olan Bolu ağzı şekil bilgisinin temel unsurları olan kip ve şahıs ekleri açısından incelendiğinde genelde batı ağızları özellikleri göstermekle birlikte barındırdığı bazı şekil özellikleriyle dikkati çekmektedir. Bu özellikler Caferoğlu, Hayasi ve Demirel'in derlemeleri ışığında şu şekilde ortaya çıkmaktadır.

Kip ve Şahıs ekleri

Şimdiki zaman

Şimdiki zaman eki Anadolu ağızlarının Doğu grubunda; -yé, -yir, -ir, -yi, -yé, -y, -i, -ı şeklinde, Kuzeydoğu grubunda; -yır, -yir, -yür, -yur, -y, -i şeklinde görülürken (Karahan 1996: 43-46), Batı grubunda ünlüsü genellikle geniş olan; -ya, -ye, -yā, -yē, -yo, -yö, -yoru, -yörü şeklinde kendini göstermekte, bu yaygın şeklin yanında bölgenin bazı kısımlarında; -i, -iy, -yı, -yi, -yu, -yü, -yır, -yir, -yur, -yür, -or, -ör, -yr, -y vb. şekilleri de kullanılabilmektedir. Batı grubundaki

eklerdeki bu çeşitlenme alt grupların belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır (Karahan 1996: 140-145).

Şimdiki zaman kipi için Bolu ağzında kullanılan yaygın şekiller; -yo, -ya/-ye, (-yā/-yē) ekleridir. Bu ekler Karahan'ın Batı grubunun III. Alt Grubunda gösterdiği Kuzeydoğu bölgesinde (Bolu merkez, Gerede, Yeniçağa, Dörtdivan, Mengen) -ya/-ye, (-yā/-yē) şeklinde yaygınlaşırken (Karahan 1996: 161), IV. Alt Grupta gösterilen Güneybatı (Göynük, Mudurnu, Seben, Kıbrısçık) bölgesinde -yo olarak kendini gösterir (Karahan 1996: 161). Bununla birlikte bölge içinde ekin kullanımına kesin bir sınır çizmek zordur.

Bolu ağzında bu yaygın eklerin dışında; -yor, -yoru ekleri ile daha çok Doğu ve Kuzeydoğu grubu ağızlarında görülen; -yır, -yir, -yı, -yi, -y ekleri de görülebilmektedir. III. Çokluk şahıs çekiminde -lar, -ler çokluk ekinin etkisiyle ortaya çıkan -rl- > -ll- ünsüz benzeşmesi neredeyse istisnasızdır. Bu çekimde -yor ekinin -yol şeklinde, -ya/-ye ekinin de ünsüz ikizleşmesiyle -yal/-yel şeklinde kullanımı kurallaşmıştır: *vrıyollā d8/11, gıdıyallā h29044, yapıyallā d29/20, bakıyellā d4/17, deyellē h42052, geliyellā d4/17, yapıyellā d8/11, uyduramıyellē d8/11*.

Bölgede şimdiki zaman çekiminde -yo ve -ya/-ye eklerinde farklı olmakla birlikte I. teklik şahısta -n, -m, -ñ olmak üzere üç ek mevcuttur. Yaygın olan ek Eski Anadolu Türkçesinde (gelecek zaman; kalısar-ın, geliser-in, geniş zaman; varur-ın, gelür-in vb.) örneklerini gördüğümüz -n'dir. II. teklik şahıs çekiminde iyelik kökenli -ñ eki yanında -sun, -suñ ekleri, I. çokluk şahısta -z, -s, ekleri, II çokluk şahıs için -sunuz, -sünüz III. çokluk için de -lā, -lē ekleri kullanılmaktadır.

-yo

Bolu'nun güneybatı (Göynük, Mudurnu, Seben, Kıbrısçık) bölgesinde ağırlıklı olarak kullanılan ektir. Birinci teklik şahıs çekiminde -n, -m, -ñ şahıs ekleriyle kullanılması dikkati çeker. Yaygın olan ek -n ekidir: *bakıyon d20/7, yıkayon d6/4, biliyon h20034, bilmeyon d11/37, bilmiyon h10005, getüremeyon h42034, göremeyon d20/74, yapamayon d15/36, yiyyon d28/9, yürüyemeyon d3/15, şükür deyon d28/37, gıdıyon d25/28*. I. Şahısta -m'nin az kullanıldığı görülmektedir: *bilmiyom h20023, bekleyom d25/28, soruyom h20030*.

Eski Anadolu Türkçesinden beri farklılaştığını gördüğümüz I. teklik şahıs ekinin (-n/-m) Bolu bölgesinde farklı iki ağız temsil edip etmediği konusunda karar vermek zordur. Çünkü bu farklılık aynı şahısta hatta aynı şahsın aynı cümlesinde dahi ortaya çıkabilmektedir. Mudurnu'nun Dolayüz köyünden İsmail

Turhan'ın (51) cümleleri bu duruma güzel bir örnektir: *Ben sekiz arabasınnan gidiyon burdan, bekleyom orda çarşıda* (Demirel 2009: 25/28).

İyelik kökenli ikinci şahıs eki *-ñ*'nin de birinci şahıs çekiminde kullanılması söz konusudur: *biliyoñ "biliyorum" d1/19, gidiyoñ "gidiyorum" h31077, görkuyoñ "korkuyorum" d11/23, bakıyo muñ "bakıyor muyum" d18/15.*

İkinci teklik şahısta hem iyelik kökenli *-ñ* hem de zamir kökenli *-sun, -suñ (-Sun, -Suñ)* ekleri vardır: *nipiyoyñ "ne yapıyorsun" d3/14, uğraşıyoñ d3/17, diyoñ (diyorsun) h30024, sağıyoñ d9/3, h31077, gidiyoñ d9/3, annıyo muñ d19/23, biliyo muñ mu d19/1, gömeyosun d29/28, istiyoSun d30/10, yazıyoSuñ d6/13.*

Birinci çokluk şahıs çekiminde yazı dilindeki normal biçim olan *-z* yanında daha eski şekil olan *-s* de kullanılmaktadır: *deyoruz h28015, görkuyoz d20/35, parçalıyoz d7/33, yapmayoz d9/4, bilmıyos h28035.*

Çokluk üçüncü şahıs ekleri istisnasız biçimde *r* sesini kaybetmiş hâldeki *-lā, -la* şeklindedir. Son seste *"r"* ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkan uzunluk söz konusudur: *deyolā h27024, vuruyollā d8/11, gidiyallā h29044, yapıyallā h29/20.*

-ya/-ye, (-yā/-yē)

Bolu merkez ve Zonguldak, Bartın, Karabük illerine yakın olan Gerede, Yeniçağa, Dörtdivan, Mengen yörelerinde şimdiki zaman eki olarak düz geniş ünlülü *-ya/-ye (-yā/-yē)* ekinin kullanılması yaygın olmakla birlikte bu eke Bolu'nun diğer bölgelerinde de rastlanmaktadır. Zeynep Korkmaz, J. Benzing'e atıfta bulunarak Bolu, Kastamonu, Bartın, Zonguldak ve Samsun'da bulunan *-ya/-ye* ekinin Orta Asya Türkmenleri arasındaki Salurların karakteristik şimdiki zaman eki olduğunu ifade etmektedir (Korkmaz1995b: 186).

Zonguldak, Bartın ve Karabük bölgelerinde *-yor* ekinin III. teklik ve çokluk şahıslarda düzleşerek *-ya/-ye*'ye dönüşmesi (Eren 1997: 69) durumundan farklı olarak Bolu ağzında bütün şahıslarda normal şekilde yaygın olarak *-ya/-ye (-yā/-yē)* kullanılmaktadır. Ekin zaman zaman kalınlık-incelik uyumuna aykırı kullanılması da söz konusudur: *aylığ alıyez d15/1, diya c161/13, geliyañ c164/1, nıpyañ sen c167/19.*

Bu ek için teklik birinci şahıs çekiminde *-n, -m* olmak üzere iki şahıs eki kullanılmakta olup *-yo* ekinde rastlanan *-ñ* bu eklerde kullanılmaz. Bu çekimde de *-n* yaygın *-m* eki sınırlıdır: *deyiviyan h30015, gidiyan h25002, hatırlayamayan d11/33, d11/8, yapıyan d15/14, geçinmeyem d27/18.*

İkinci teklik şahısta *-ñ* kullanılmakta olup *-yo* ekinde rastlanılan *-sun* eki yoktur: *alıyañ h23040, oynayañ (oynuyorsun) h29022, geliyañ c164/1, nıpyañ sen c167/19.*

Diğer şahıslarda belirgin bir fark yoktur: *çıkarmıya c161/10, yapıya c161/14, gaçıya c161/16, yapıhya d11/30, añnadıyā h29075, alıyā h23025, görüye c161/16, yörüye h29026, yükleniye h29123, deyelā h27017.*

Diğer Ek ve Yapılar

Bolu ağzında şimdiki zaman çekimi için az da olsa *-yoru, -yor, -yır, -yir, -yi, -y* ekleri de kullanılmaktadır.

-yoru: Mudurnu ve Göynük'te daha çok üçüncü teklik şahıs çekiminde görülmektedir: *götürecek oluyoru d28/49, deliyoru d5/3, deyoru c173/2, demiyoru c173/2, geliyuru, döyyoru c173/3, goyyoru c173/12.*

-yor, -yör: Birinci şahıs çekimlerinde şahıs eklerinin farklılaşması burada da kendini göstermektedir: *alıyorum h20013, bekliyorum h20061, gidiyorum h20008, duruyorum h42023, ediyorum h20014, galıyorum h50013, gelyörüz h42053, diyorlar h42052.*

-y, -yır, -yir: Avşar boyunun ağız özelliği sayılan (Korkmaz 1995b: 184) bu ekler Mudurnu bölgesinde karşımıza çıkmaktadır: *canavar sizi gapā gidiy d29/28, geçiriliy d27/12, geliysunuz d22/37, gidiyırız d4/16, alıyırız d30/4, atıyırız d30/4,*

-ı/-i batı, -ı/-i batır

Bolu ağzında *-ı/-i batı, -ı/-i batır* birleşik fiil yapısında Uygur Türkçesindeki *-i vati*'ya şekline benzeyen (Öztürk 1997: 130) farklı bir şimdiki zaman şekline rastlanmaktadır. Zarf-fiil eki *-ı/-i* ile yat- tasvirî fiilinden müteşekkil bu yapı (*-ı yatır->-ı batır->-ı batı->-ı bat-*) şimdiki zamanın eski bir şekli olarak Bolu ağzında Mudurnu ilçesinin Bostancılar, Dolayüz, Uzunçam vb. köylerinde korunmuştur. Denizli, Aydın, Muğla bölgelerinde yoğunlaşan (Korkmaz 1995b: 187) ve Muğla ağzında; *sarı su akıp-batı "sarı su akıyor" (K-5), hazıllanıp-batırı "hazırlanıyor" (K-1); āazal olup-batırı "gazel oluyor" (K-1); pırzola yapıp-batırı "pırzola yapıyor" (K-1); bisirip-batılar "pisiriyorlar" (K-1); gelip-batırı "geliyor" (K-1); hindi elbise olupbatı "şimdi elbise oluyor" (BY, 756); bunlā aldırıpbatı sesimi*" (Akar 2001: 4) gibi örneklerine rastladığımız *-ıp batır* yapısından farklıdır.

Bölgede I. teklik şahısta; *-ı/-i batır*, III. şahıslarda; *-ı/-i batı, -ı/-i batılā* şeklinde görülmektedir.

Efendi gibi bakıbatılā emme, āciz gaman (Efendi gibi bakıyorlar, aciz kalmam) d18/14.

Bir aydan berisine acık diye dıĭldaybatırın evde (Bir aydan beridir yeni yeni kımıldıyorum evde.) d28/2.

İşde okulda galofer yaķıbatırın d25/11.

Galabalıĭından tef çalınıbatı, oynanıbatı d28/70.

Onnarı yemek yemeye gelecekle deye bakıbatırın. (Onları yemek yemeye gelecekler diye bekliyorum.) d28/22.

Orda talla varıdı. Dırmıķ çekibatırın kendi fettatımdan görmemeyişin. Adam yanı başıma şöyle eğdim önüme gelegomuş şapdak golumdan dıttuĭunnan beni sürüyelek götürüyo d28/47.

Birni verdik biri evde dē bakıbatı, daha anna işde... (Birini verdik biri evde işte bakıyor daha anla işte) d18/1.

Gelecek zaman

Eski Türkçede -gay/-gey, -taç/-teçi, -çı/-çi ekleriyle yapılan gelecek zaman için Eski Anadolu Türkçesinde -ısar/-iser ekinin kullanıldığı bilinmektedir (Timurtaş 1994: 125). Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman için -ası/-esi partisipinden de faydalanılmış ve bu partisip eki bazen gelecek zaman çekim eki olarak kullanılmıştır (Ergin, 1985: 304). Bugün kullandığımız -acak/-ecek eki sonradan ortaya çıkmış yeni bir ektir. Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında görülmeye başlanmış önce partisip eki olarak kullanılmış, devre sonunda Osmanlıcaya gelecek zaman çekim eki olarak geçmiştir (Ergin: 1999: 303).

Bolu ağzında gelecek zaman kipi için -acak/-ecek ekinden ortaya çıkmış, sondaki ünsüzü erimiş ve son ünlüsü bazan kısa bazan uzun olan şekiller; **-aca**, **-ece** (-acā, -ēce, -ecē), Zonguldak ve Kastamonu bölgelerindeki kullanıma benzeyen; (Karahan 1996: 160) genellikle son ünlüsü daralmış şekiller; **-acı**, **-eci**, **-ucı** (-ācı, -acī), Adana, Hatay, Kahramanmaraş, kısmen Gaziantep bölgelerinde kullanılan (Karahan 1996: 147) düz dar ünlülü şekiller; **-ıci**, **-ici** (-icā) olmak üzere çeşitli ekler mevcuttur.

-aca, **-ece** (-acā, -ēce, -ecē)

Bölgede gelecek zaman kipi için en sık kullanılan ekler **-aca**, **-ece** (-acā, -ecē, -ēce) ekleridir. Bazı durumlarda ünsüz düşmesi ve bir araya gelen ünlülerin birleşmesinden doğan uzunluklar ortaya çıkmaktadır.

Gelecek zaman ekinin çekiminde de şahıs eklerinin çeşitliliği görülmektedir. I teklik şahıs ekleri **-n**, **-m** olarak karşımıza çıkar. Şimdiki zaman I. teklik şahıs çekiminde de olduğu gibi bazı kişilerde bu ekin her iki şekline de rastlanır. Bazı kişilerde n/m arasında telaffuz edildiği tespit edilmiştir. Hayasi bu durumu bir örnekte ikinci şekli yaklaşıklık işaretiyle parantez içinde vererek göstermiştir: *kesecim* (*kesecin*) h30024.

Birinci teklik şahısta yaygın olan şahıs eki **-n**'dir: *bilemēcen* d28/13, *girivecen* d1/77, *gitmēcen* d28/83, *ne bilecen* d22/40, *yapacan* d28/84, *bakacan* c161/27, *yapacan* c161/28, *niypacan* (*ne yapacaksın*) d21/5, *nipacan* d27/15. Şahıs ekinin **-m** şeklindeki kullanımı daha sınırlıdır: *annadacām* d30/10, *soracam* h27032.

İkinci teklik şahısta ek **-ñ**'dir: *edecēñ* d9/2, *yiyeceñ* h31068, *soracañ* h27033, *bakacañ* h31072, *edecēñ* d1/17, *gidecēñ* d16/24, *girecēñ* h10034, *giriverēcēñ* d1/75, *nipecañ* d18/11, *niypacāñ* d9/2, *yapacāñ* d1/17, *gonuşacāñ* d9/11, *atacāñ* d11/47.

acı, **-eci**, **-acu** (-ācı, -acī)

Son ünlüsü daralmış şekillerdir. Bu ekin ünlülerinde uzamalar söz konusu olabilmektedir. Birinci teklik şahısta şahıs eki yaygın biçimde **-n**'dir: *annadamācin* (*anlatamayacağım*) d28/15, *çalduracın* h21006, *eletecin* h30019, *kesecin* h30024, *verecin* h21017, *verecin* d5/47, *götürecin* d9/10, *taĭladacın* (*tak diye vuracağım*) d20/42, *kesecim* h30024.

Diğer şahıslar: *satacımış* d28/54, *vereciye* (*verecekse*) h30010, *yakacıdı* d19/4, *yapacımış* d28/54, *oturacız* d27/22, *içeciz* d27/21, *üĭüdeciz* d20/36, *götüreciz* d20/23, *eĭleneciz* d27/12, *bulacuz* c161/23.

-ıci, **-ici** (-ucı, -icā)

Bu ek de -acak, -ecek ekinden ünlü uyumları ve ünsüz değişimleri neticesinde (Aksoy 1945-1: 161) ortaya çıkmıştır. Bilinen -acak/-ecek ekinden farklı ikinci bir gelecek zaman olduğu hatta arkaik bir ek olup **-guç/-güç** isim-fiil ekine dayandığı düşüncesi de mevcuttur (Günşen 2006: 72).

Ekin (-ıci/-ici) Güneydoğu ve Çukurova bölgelerinde yer alan birkaç ağızla (Gaziantep, Adana, Hatay, Kahramanmaraş) bu bölgelerden İç Anadolu'ya (Kırşehir, Kayseri vb.) göç eden Türkmen unsurlarında görülmesinden yola çıkılarak çok yaygın olmadığı ve yazı dilinin etkisiyle yaygın olan -acak/-ecek eki yüzünden kullanımdan düşme eğilimine girmiş olduğu ifade edilmektedir (Günşen 2006: 68).

Bahsedilen yerlerden oldukça uzak olan Bolu ağzında da kullanılması ve bu ağızda -acak, -ecek ekinin ünlü uyumları ve ünsüz düşmeleriyle ortaya çıkmış (-aca, -ece (-acā, -ēce, -ecē), -acı, -eci, -uci (-āci, -acī), -ıci, -ici (-icā, -ce, -ci vb.) çok sayıda alamorfunun bulunması Bolu ağzında görülen bu ekin (-ıci/-ici) Güneydoğu ve Çukurovadaki ek olmayıp -acak, -ecek ekinden çeşitli ses hadiseleri sonucunda ortaya çıkmış bir ek olduğunu göstermektedir.

Bu ekin birinci teklik şahıs çekimlerinde şahıs eki olarak -n kullanılmaktadır: *bilemicin (bilemeyeceğim) d18/1, öldüricin d11/39, söyleyemecin d27/14, bulucın d1/84*. İkinci şahısta -ñ kullanılır: *yaticāñ (yatacaksın) h31011*.

-cı, -ci, -ce, -cē

Bu ek de gelecek zaman eki -acak/-ecek'in çeşitli ses olaylarına maruz kalması sonucunda ortaya çıkmıştır: *yiycin (yiyeceğim) d27/22, hizālacın d20/42, gitmēcin d20/70*. Şahıs eki diğer kiplerde olduğu gibi I. teklik şahısta genellikle -n şeklinde olup bazan da -m 'lidir: *divēcēdim d18/1*. II. Teklik şahısta: *yiceñ (yiyeceksin) h31031, gitcen c161/27*. I. Çokluk şahısta: *yiciz d27/21* şeklindedir.

-ecek, -acak

Bu ekin kullanımı çok sık değildir. Birinci şahıslarda (teklik ve çokluk) kullanılmaması dikkati çeker: *gidecek h25001, h25005, d27/21, gideceksin h20032, gideceksiñiz h25009, sağacak h27/22*.

Geniş zaman

Bolu ağzında geniş zaman çekiminde standart şekiller olan -r, -ar, -er ekleri yanında ünsüz düşmesiyle ortaya çıkan; -a, -e, -ē, -ā ve r ekinin düşmesiyle yardımcı ünlünün geniş zaman eki görevini üstlenmesi sonucunda ortaya çıkan -i, -ı, -ü, -u, -ū ekleri de mevcuttur. Bölgede akıcı r sesinin düşmesi olayı yaygındır. Bu sesin düşmesiyle yardımcı ünlünün dil ve dudak uyumlarına göre geniş zaman ekinin yerine geçmesi bölgede yaygın bir durum hâline gelmiştir. Ünlü birleşmelerinden kaynaklanan uzun ünlülü şekiller de yaygındır.

-r, -ar, -er

Şahıs eki I. teklik şahısta -n, -m olmak üzere iki türdür. Diğer kiplerden farklı olarak olumlu çekimlerde genellikle -n kullanılırken olumsuz çekimlerde her ikisi de vardır: *gatarın d15/23, olurun d5/42, gezinirin d18/13, gelirin d25/27, vörürün h31053, bilürün h29093; bilmen h29029, geçmen h20074, alaman h28014, soğman d1/17, yorulman d27/19, bilemem h26001, bilmem h10034*.

II. Teklik şahıs eki -sñ, -siñ, -suñ, -süñ, -sın, -sin'dir: *bālarsñ h31013, alırsñ h31020, kaynadırsñ h31033, garişdırısın d21/16, yaşarsñ h31036, yollarsñ h31022, dersiñ h27012, pişirirsñ h31034, afidersñ h29029, yürürsñ h31022*.

Geniş zaman III. teklik şahıs olumsuz çekiminde şahıs eki daima -s olarak yer alır: *olmas h22028, olmas h24010, geçemes h29109, çıkaramas h24010, görünmes h28019, dönülmes h20026, öldüremes h31045*.

I. Çokluk şahısta -z yanında -s ekinin de kullanıldığı görülür: *yatırız h30021, geliriz h10031, yakarūzu h42024, yıkaruz h42053, oynaruz h42029, sıyıtırdıruz d20/110, çayruruz (çağırırız) h42029, çayruz h42029, yatırıs h10015, yakarūs h42031, yakarus h42037, bindürerūs h42042, verris (veririz) h31056, geliris h10018, vermeyis h31063, gidäris h10021*.

II. Çokluk şahısta -siñiz, -siñiz, -suñuz, -süñüz, -siniz, -sınız: *yaparsñız d1/87, afedersñiz h27036, okursñız d2/2, afedersiniz h27004*. Olumsuz çekimde yuvarlaklaşma ortaya çıkmaktadır: *bilmerüz h41022, demerüz h10041*.

-ı, -i -u, -ü, -ü, (-ö)

Geniş zaman eki -r'nin düşmesiyle yardımcı ünlünün kip eki görevi kazanması sonucunda ortaya çıkan eklerdir: *bilü müñ h29092, bilisiñ d19/28, yapabili miñ d27/25, gazanusñ h30025, alusñ h42036, bilü h23051, gelü d19/35, bili(r) h20023, yabtırı d27/25, gımıldanıp durü d19/32, siledip duru d27/14, yinsel oludu d30/14, aluduk h24017, bilüsñüz h25012, bili misiñiz d11/76, bilisiñizdir d20/14, çıkarıverilerimişdi d4/7, dolanulā h30009*.

Eski Anadolu Türkçesinde görülen ve I. teklik şahıs ekinin daha eski şekli olan -ven eki Mudurnu Uzunçam köyünde bir şahısta tespit edilmiştir: *bi ta getiriven deye endim (bir daha getiririm diye indim) d28/41*.

Ekin tamamen düştüğü örnekler de mevcuttur: *otdu (oturdu) d11/17, yiyebilüm mü (yiyebilir mi) h31066*.

I. Çokluk şahıs çekiminde hece düşmesi ve hece düşmesinden kaynaklanan ünlü birleşmesiyle oluşan şekil: *veröz h24056*.

-rl->-ll- benzeşmesi ve geniş zaman ekinin yardımcı ünlüsünün yuvarlaklaşmasıyla oluşan -öl eki mevcuttur: *deyivöllē h31065 "deyiverirler"*.

-a, -e, -ē, -ā

Geniş zaman eki -ar, -er'in r sesini kaybetmesiyle ortaya çıkan şekiller: -a, -e ve bu eklerin ünlü birleşmesi sonucunda uzunluk kazanmış şekilleri -ā, -ē'dir: *gidēdüm h29118, oynasın (oynarsın) h29030, çarpāsın d21/16, adāsñ (adarsın)*

h30024, adâsıñ h30024, dönēsiñ d16/30, edēdiñ d14/2, biçēsen (biçersen) d21/7, satādıñ d14/2, çıkıvedıñ h31045, döğē (döğēr) d20/30, bakā (bakar) h23014, atāduķ h42008, bāladuk “bağlardık” h24023, bağlalā (bālallā) “bağlarlar” h30010, ağlalarıdı (ağlarlarıdı) d11/80, ğaydırıllāmışdı d28/75, dellēdi d5/2, edēlerimişdi d28/74, ezbelelerimişdi d25/19, delēlerimişdi “delerlermiş” d28/68.

-ip dur-

Eski Anadolu Türkçesinde umumiyetle III. şahıslarda kullanılıp I. ve II. şahıslarda örneği az olan (Timurtaş1994: 122), aslında Kıpçak ve Çağatay sahasında yaygın olarak kullanılan bu yapı Mudurnu yöresinde karşımıza çıkmaktadır. Daha çok Eski Anadolu Türkçesindeki gibi III. şahıslarda kullanılmaktadır. I. çokluk şahsın örneklerine de rastlanır: *gözler bakıpduru d20/79, bunuñ kafa çıkıbdurudu d7/17, amcam kenarda eme dikilipduru d11/22, yalanı sıyıtırıpduruz biz (yalanı söyleyip dururuz) d20/110.*

Görülen geçmiş zaman

Bolu ağzında görülen geçmiş zaman eki: **-dı, -di, -du, -dü** şeklindedir. Ekin tonsuz ünsüzlü şekilleri nadirdir.

Diğer kiplerde olduğu gibi görülen geçmiş zaman kipinde de iki türlü (-n, -m) I. teklik şahıs eki kullanılmaktadır: *yemedin (yemedim) h21018, üzöldün (üzüldüm) h29080, vādım, d12/1, ayrılmadım h20075, ğıldıdım d4/9, vādımdı d28/25, goyvēdim d7/22.*

Diğer şahıslarda örnekler şu şekildedir: *nē’radıñ sen d7/23, adadıñ h30024, adadıñısa h30023, annadırdı d29/23, dayandıydı d11/27, yaddıķ d5/43, ğırdırağoduķ d7/26, bindik h20026, geydiñiz h25009, dedilē h21006, dediler h28040, edivēdilē d28/45, çeğürdülē d19/11, ğodulā d19/11. Bölge ağzında ekin tonlu varyantlarının yaygın oluşu aşağıdaki örneklerde ünsüz uyumunu bozmaktadır: ğağdımdı d28/72, ğağdıılā d28/72, ğış çıkıdım (zor çıktım) d28/81, eletdiyse d11/37, gelin ettikdi d28/35, geşdiñ h50007, bi ğucaķ getdim d28/40, satdu muñ (sattın mı)29143.*

Ekin tonsuz örnekleri nadirdir: *annattım h20004, çıktıñ h10019.*

Görülen geçmiş zaman ekinin gel-, ol- gibi sonu l sesiyle biten fillerin üzerine geldiği durumlarda l sesinin düşürülmesi Bolu ağzında yaygın bir özelliktir: *ġēdi d20/5 “geldi”, ğaybodu d23/13, nodu d20/90, omadı d20/90.*

Öğrenilen geçmiş zaman

Öğrenilen geçmiş zaman için yazı diline uygun olarak: **-mış, -miş, -muş, -müş** ekleri kullanılmaktadır: *unutmuşun d20/71, geleşomuş d28/48, yoğumuş d23/45, alamamış h23007, yaşlanmışız d2/1, galmışuz h41023, dökmüşlär h28040, çıkmışlär h50010, yerleşmişlā h50022, yerleşmişlē h5004, öldürmüyün ğaçmışlā d7/4. Zeynep Korkmaz’ın Eski Anadolu Türkçesinin bir kalıntısı kabul ettiği -yuz eki Bolu ağzında isim çekimi yanında bu kipte de görülmektedir: olmuşuyuz h42019.*

Bu kip ekleri bazı durumlarda hikaye ekiyle birlikte kalıp olarak karşımıza çıkmaktadır: *goymuşdu d23/9, yermişdi d23/11.* Burada hikaye eklerinin pekiştirme göreviyle kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Emir

Bolu ağzında emir kipi ekleri yazı dilinde kullanılan standart şekillerden bazı farklılıklar göstermektedir.

Birinci teklik şahısta Eski Türkçedeki **-ayın/-eyin** eki ve bu ekten ortaya çıkan **-yın -yin, -yn, -ın, -in, -an, -en** ekleri kullanılmaktadır: *oynamayın (oynamayayım) h29030, söyleyin (söyleyeyim) d16/7, h29001, variyn d11/58, d6/1, nibiliyin h30022, bilin (bileyim) h40019, yapın (yapayım) h23035, uzatmayan (uzatmayayım) h29059.*

Birinci şahısta **-ayım/-eyim** ekinden ortaya çıktığı anlaşılan bazı ekler de vardır: *söylemiyim (söylemeyeyim) h20015, ūrayum (uğrayayım) h27011, soruyum (sorayım) h27011.*

III. Teklik şahıs yazı dilindeki gibidir: *geçsin h29082, gitmesin h20068, vazgeçsin d20/33, divesin d27/17.*

I. Çokluk şahısta **-alım/-elim** farzedelim h27008, atlamayalım h20046.

II. Çokluk şahısta **-ñ/-n** ekleri kullanılır: *imzalamañ (imzalamayın) d1/97, sağoluñ d15/37, söyleñ d15/31, veriñ h27019, pişirin d15/15, ūrküdün (ürkütün) d20/95.*

İstek

İstek kipinin şahıslara göre düzenli bir çekimi söz konusu değildir. Birinci teklik şahıs çekimi **-a/-e** ekiyle yapılmaktadır. Bazı durumlarda bu çekim çokluk birinci şahsın yerine de kullanılır. Birinci teklik ve çokluk şahıslarının çekiminin aynı olması ve diğer çekimlerde düzenli bir istek ekinin olmaması emir eklerinin (**-ayım/-eyim, -alım/-elim**) eriyip yerini **-a/-e**’ye bıraktığını göstermektedir. Bu

çekimde şahıs eki **-m'**dir. Bolu ağzının yaygın I. teklik şahıs eki **-n** istek çekiminde yoktur: *zurna mı çalam d22/51, dağılam d28/71, kaçam "kaçayım, kaçalım" d28/72, bakam "bakayım, bakalım" h29100, oynayam "oynayayım, oynayalım" d28/71, oynayağoyam d28/68, başlayam d12/1, nıyam (ne yapayım, ne yapalım) d27/5, d15/4, neyapam h25010, gülem mi h22/50, gidem "gedeyim, gidelim" h29044, deyem "diyeyim, diyelim" h25011, eddirem d20/22, getirem h20039.*

Şart

Bolu ağzında şart kipi yazı dilinde olduğu gibi **-sa, -se** ekleriyle yapılmaktadır. Diğer kiplerde olduğu gibi I. teklik şahısta yazı dilinden ayrılma söz konusudur: *desem h25005, varıvâsan (varıversen) h30014, adadıñısa h30023, desek h25009.*

Gereklilik

Bolu ağzında gereklik kipi için **-malı, -meli** eki kullanılmamaktadır.

Birleşik çekimler

Bolu ağzında basit kiplerin anlamını karşılamak veya bazı kiplerin anlamını pekiştirmek amacıyla iki ya da üç kip ekinin bir arada kullanılmasından oluşan birleşik ve katmerli çekimler kullanılmaktadır. Bu çekimlerden **"-mışdı", "-dıldı"** kalıpları yaygındır.

-mışdı

Yazı dilinde pek kullanılmayan rivayetin hikâyesi (**-mışdı**) şeklindeki katmerli çekimin Bolu ağzında geniş zaman kipinin üçüncü şahıslarında yoğunlaştığı görülmektedir: *okuyverirmişdi d25/19, götürürmüştü d23/5, oturmuşdu d23/7, ez bellelerimışdi d25/19, edelerimışdi d28/74, bakalarmışdı d28/69, dellerimışdi d23/24, delelerimışdi "delerlermiş" d28/68, gollarımışdı d28/68, gaydırıllamışdı d28/75, okullarmışdı d25/19, ünnelerimışdi d7/6, almalarmışdı d4/2, çıkarıverilerimışdi d4/7.*

Gelecek zaman ve istek kipinde de örnekler vardır: *yabacağlarımışdı d23/38 omayaymışdı "olmayaymış" d23/38.*

İsim çekiminde **-mışdı** kalıbı basit bir kip eki sıklığında kullanılır: *beymişdi h40002, varımışdı d23/24, yokmuşdu d7/8, çavuşummuşdu d11/43, yaşındaymışdı d4/1, topçuyummuşdu d11/4, bizlerimişiyizdi d23/28, on iki yaşımızdaymışızdı d21/25.* Bu çekimde şahıs eki olarak **-yın** eki de kullanılmaktadır: *yirmiyi devrilmişiyindi d28/43.*

-dıldı

Bolu ağzında yaygın olarak kullanılan birleşik çekimdir: *dayandıydı d11/27, gâkdımdı d28/72, gelin ettikdi d28/35, gıldıdım d4/9, vâdımdı d28/25.*

SONUÇ

Bolu ağzı kip ve şahıs eki özellikleri bakımından Batı bölgesi ağızlarına uygun olmakla birlikte bazı özel durumları da ihtiva etmektedir.

Bölge ağzının asıl şimdiki zaman ekleri **-yo, -ya/-ye'**dir. Bu eklerin I. ve II. şahıs çekimlerinde şahıs ekleri farklılıkları söz konusu olmaktadır. Ünlüsü yuvarlak olan **-yo** eki I. şahısta **yo-n, -yo-m, -yo-ñ** şeklinde kullanılırken ünlüsü düz olan **-ya, -ye** eki **ya-n, -ya-m** şeklinde, II. teklik şahısta **-yo** eki; **-yo-sun, -yo-ñ** şeklinde şahıs eki alırken **-ya** eki; **-ya-ñ** şeklinde çekimlenmektedir. Bolu ağzında şimdiki zaman için kullanılan diğer ekler sınırlı şekillerdir.

Fiil çekiminde I. teklik şahıs eklerinin **-n, -m, -ñ** olmak üzere çeşitlenmesi dikkat çekmektedir. Bu ekler içinde bölge ağzı için esas olan **-n** eki olup diğerleri ikincildir. Şahıs eklerindeki çeşitlenme farklı ağızları temsil etmekten çok **ben>ven>in>im** gelişmesinin ara basamaklarıdır. Bu durum bölgede Eski Anadolu Türkçesindeki **-ven** şahıs ekinin görülmesiyle de kendini gösterir. Bolu ağzında Eski Anadolu Türkçesinden beri **n/m** şeklinde çeşitlenen bu şahıs eklerinden daha eski şekli olan **-n**'nin yaygın olması bölge ağzının Eski Anadolu Türkçesinin kurulup geliştiği ana coğrafya içinde bulunmasına ve diğer bölgelelere göre daha muhafazakâr bir ağız yapısına sahip olmasına bağlanabilir.

Zeynep Korkmaz'ın Bartın ve komşu bölgeler olan Bolu, Kastamonu yörelerinde birinci teklik ve çokluk bildirme eklerinin **-yın/-yin, -yuz/-yüz** biçimlerinde kullanıldığı tespitine uygun olarak (Korkmaz 1995c: 126) isim çekiminde birinci teklik şahısta **-yın/-yin** eklerinin örneklerine rastlanır: *bekariyin h29054, gırk ikiliyin d5/43.* Bu ekler öğrenilen geçmiş zaman kipinde de karşımıza çıkmaktadır: *olmuşuyuz h42019.*

Denizli, Aydın, Muğla ve diğer bazı Batı ağızlarında da görülebilen **-ı bat, -ı batı** yapıları ve bir Kıpçak özelliği olan **-ıpdurur** yapısının bölgede korunabilmiş olması Türk boylarının yayılımı konusunda fikir veren önemli bir linguistik durumdur.

Birleşik çekim şeklinde sıklıkla karşımıza çıkan **-mışdı, -dıldı** kalıplarıyla yapılan birleşik ve katmerli çekimler bölge ağzında oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır.

İstek kipi yazı dilinden farklı olarak birinci teklik şahısta **-a/-e** ekiyle yapılmakta ve bu çekim birinci çokluk şahıs için de kullanılmaktadır. Birinci çokluk

şahıs için diğer Anadolu ağızlarında kullanılan (*gelek, gidek vb.*) şekiller yoktur. Ayrıca istek çekiminde şahıs eki daima -m olup -n'ye rastlanmaz.

Bolu ağzında kip ve şahıs eklerinin arz ettiği durum bölgeye yerleşmiş olan Kınık, Afşar, Salur, Dodurga vb. Oğuz boylarının ortaya çıkardığı ağız farklılıklarından mı yoksa zaman içinde ortaya çıkmış ayrılıklardan mı kaynaklanıyor? Bu sorusunun cevabını verebilmek için ağız araştırmalarının yanında bölgenin iskân tarihini de iyice araştırmaya ihtiyacımız vardır.

Bolu ağzında kip ve şahıs eklerinin durumunu ortaya koyabilmek için taramış olduğumuz üç çalışmanın (*Caferoğlu, Hayasi, Demirel*) her birinde ayrı ayrı özelliklere rastlamış olmamız ağız çalışmalarında metinlerin kapsayıcılığı hususunda daha titiz davranmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali (2001), "Muğla ve Yöresi Ağızlarında Şimdiki Zaman Biçimleri", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4 (Bahar), s. 1-10.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1995), *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*, 3. Baskı, Ankara, TDK Yayınları.
- DEMİREL, Selma (2009), *Mudurnu Ağzı*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Bolu.
- EREN, M. Emin (1997), *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*, Ankara, TDK Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer-ALKAYA, Ercan (2003), *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*, 2. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları.
- GÜNŞEN, Ahmet (2006), "Anadolu Ağızlarında Farklı Bir Gelecek Zaman Eki ve Çekimi: -ıcı /-ici ; -ucu /-ücü", *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi* 1, Sayı: 2, s.55-80.
- HAYASI, Tooru (1998), *A Turkish Dialect in North Western Anatolia -Bolu Dialect Materials-*, Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo.
- KARAHAN, Leylâ (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara, TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1995a), II. Cilt, "Bartın ve Yöresi Ağızlarındaki Lehçe Tabakalaşması", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1995b), "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle ilişkisi Sorunu", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, II. Cilt, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (1995c), I. Cilt, "Eski Anadolu Türkçesindeki -van/-ven, -vuz/-vüz Şahıs ve Bildirme Eklerinin Anadolu Ağızlarındaki Kalıntıları", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara.

KURŞUN, Zekeriya-KAHRAMAN, Seyit Ali (2011), *Derviş Mehmed Zillî Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, I- VI. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ÖZTÜRK, Rıdvan (1997), *Özbek ve Uygur Türkçelerinde Fiil*, Ankara, TDK Yayınları.

TİMURTAŞ, F. Kadri (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul, Enderun Kitabevi.

KAYNAK ŞAHISLAR

Sami Aydoğan (Mudurnu), Sahre Aslan (Dörtdivan), Safiye Sağlam (Bolu merkez), Münevver Adalan (Göynük), Gülizar Özcan (Mengen), Elmas Demir (Gerede), Aliye Güler (Kırıbsıcık).

KISALTMALAR

h: Hayasi, d: Demirel, c: Caferoğlu